מצגת

אין כמו היישובים הכפריים

צינור השמפניה

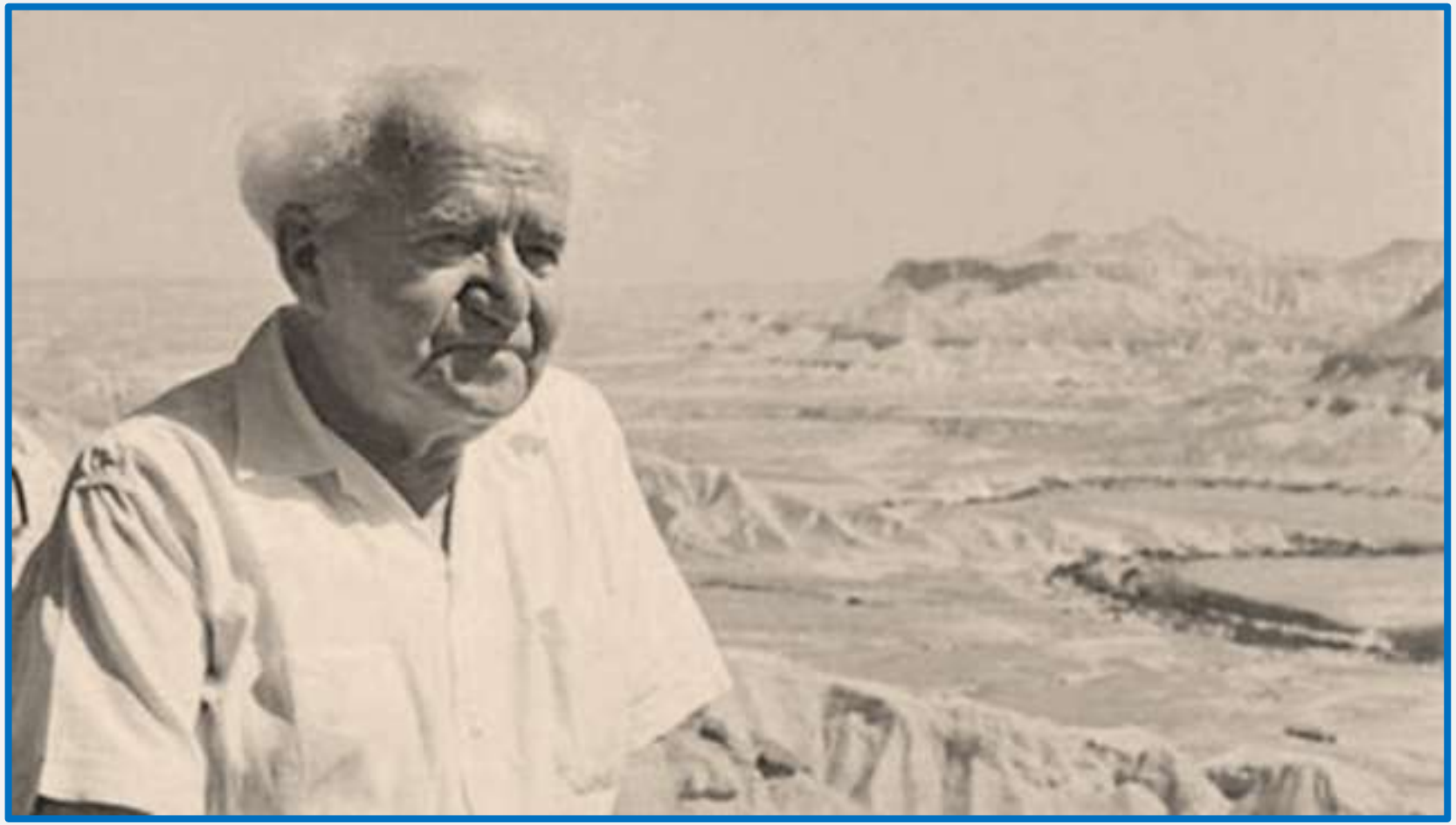
צינור המים הראשון לייישובי הנגב, 1947

כרזה בהפקת קק"ל

אבני מורשת

תחקיר וכתיבה
סיגל לנדסברג

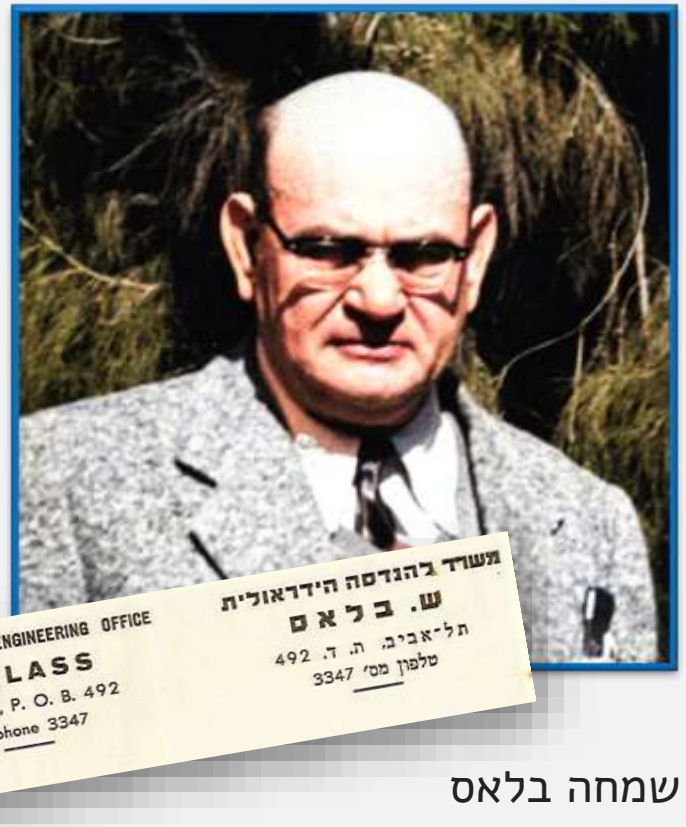
בסוף שנות 1920 העריכו כלכלנים בריטים שההגירה היהודית לארץ ישראל לא תהיה בת קיימא כי במהרה יתכלו מקורות המים הזמינים לחקלאות ולצרכים אחרים. ממשלת המנדט, בהתאמה, חששה מהתנגשות בין מאמצי העלאת יהודים לארץ שמקדמים המוסדות הציוניים לבין האקולוגיה השברירית שלה ומיעוט משאבי המים. המרד הערבי של 1936–1939 ומלחמת העולם שבפתח, עוררו חשש מתרחישים מדאיגים של מרידות מוסלמים, שיקשו על המאמץ המלחמתי הבריטי.

בן גוריון על רקע הנגב

צילום: פריץ כהן, לע"מ

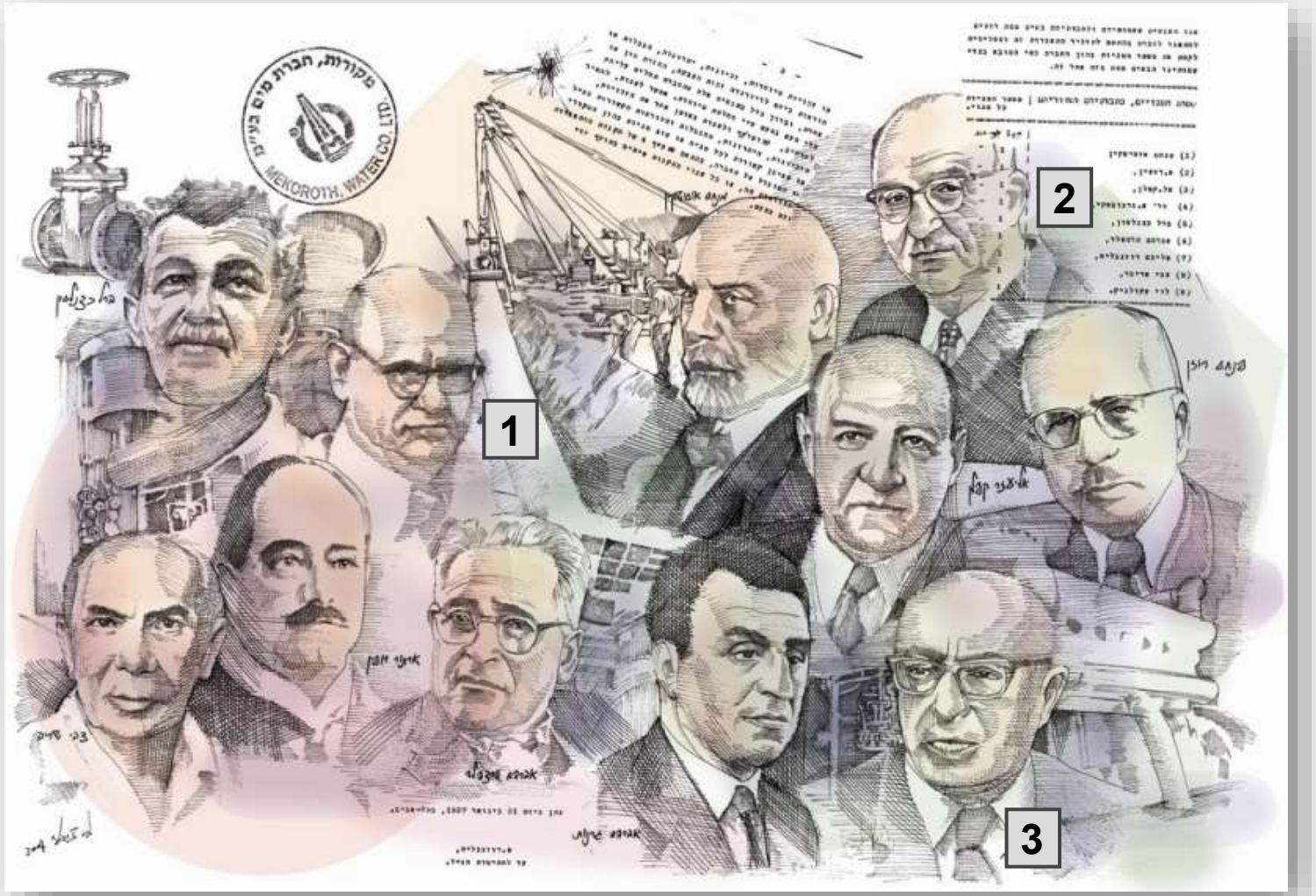
הפתרון שהציגה ממשלת בריטניה היה "הספר הלבן" של 1939, שחנק את אפשרות העלייה היהודית לארץ והעמיד אתגר עצום לתנועה הציונית. עד אותה שנה נקודת היישוב הדרומית ביותר הייתה באר טוביה. עיקר האוכלוסייה היהודית הצטופפה במישור החוף בקרבת העיר החדשה תל אביב. מנהיגי התנועה הציונית ובראשם דוד בן גוריון צפו כי המרחב הריק בנגב יוכל לאפשר רצף התיישבות יהודי, וגם להיות המקום הטוב ביותר לגידולים חקלאיים עבור המדינה שבדרך, לו רק ימצאו עבורו מים.

שמחה בלאס
וכרטיס הביקור שלו

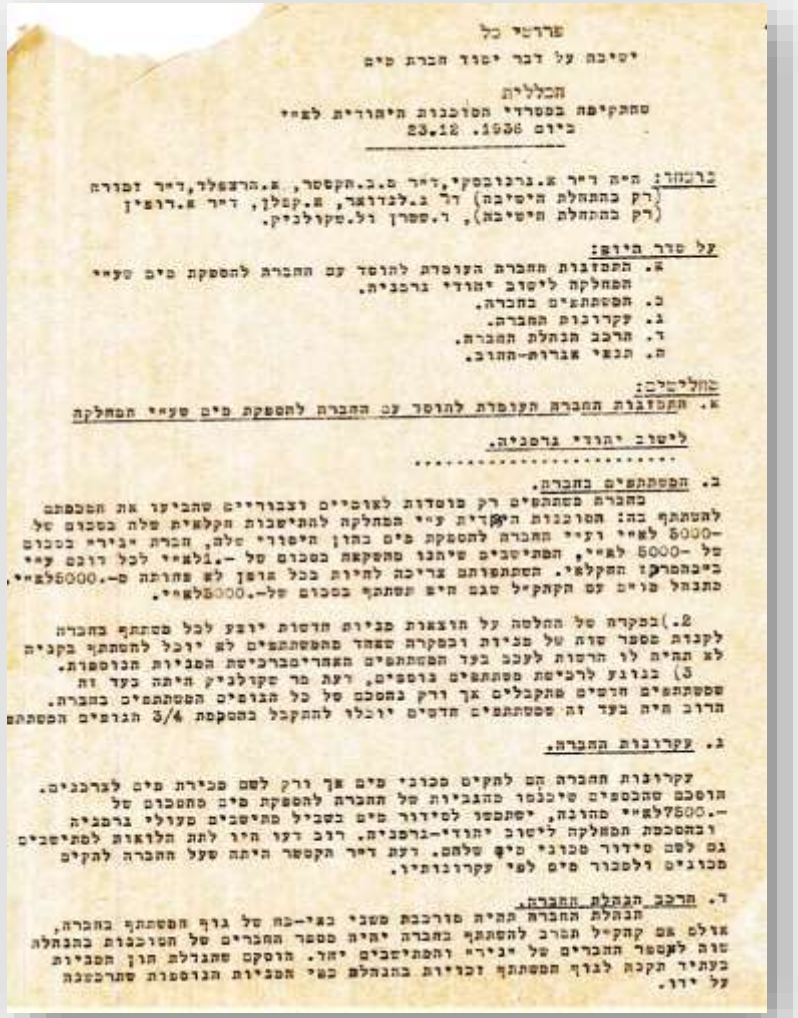
אתגר עצום לתנועה הציונית

ברומן האוטופי "אַלטנוילנד", שפרסם בנימין זאב הרצל, חוזה מדינת היהודים ב־1902, הוא שם בפיו של אחד מגיבוריו המרכזיים את החזון, שמייסדיה האמיתיים של "אלטנוילנד", הארץ הישנה־חדשה, יהיו מהנדסי המים. ביולי 1939 הִגיש המהנדס שמחה בלאס תוכנית "פנטסטית" ראשונה להשקיית הנגב הצפוני. לוי אשכול, ממייסדי חברת המים "מקורות", גייס את בלאס כבר עם הקמתה של החברה ב־1937. השניים האמינו שמים יחוללו מהפכה במדבר, וכבר במקביל לגיבוש המבנה הכלכלי של החברה, הופקד בלאס על פעולות התכנון של מפעלי המים העתידיים.

מייסדי חברת "מקורות" בתמונה: שמחה בלאס [1], לוי אשכול [2], פנחס ספיר [3]

ארכיון מקורות, איור: גיל ג'יבלי

פרוטוקול יסוד חברת המים,

הארכיון הציוני 1936

מאז פרסום הספר הלבן של 1939 ועד הקמת המדינה הבינה ההנהגה הציונית שורה של תוכניות בתחום חיפוש המים והשימוש בהם. שמחה בלאס היה דמות מפתח בכל היבט תכנוני והנדסי במשק המים מתחילת שנות 1930 ועד אמצע שנות 1950.

ההתמודדות עם הספֵקות ביחס לישימותה של הפנטסיה הציונית הזאת הוטלה על לוי אשכול ופנחס ספיר.
אשכול היה אחראי לסילוק המכשולים הפוליטיים ולספיר היה תפקיד במציאת דרכי המימון. במהלך מלחמת העולם השנייה, בלאס המשיך לפתח את תוכניותיו באזורים שונים בארץ שבהם פרסה מקורות את קווי הצינורות שלה.

מפת התיישבות בצפון הנגב לצורך הנחת קווי מים

לאחר מלחמת העולם השנייה, בן גוריון וההנהגה הציונית סברו שהם נמצאים במרוץ נגד השעון לבסס את תביעתם על המדבר. בן גוריון היה נחרץ בדעתו שיש למהר ולקבוע דריסת רגל בנגב שתצדיק המלצה מצד חברי ועדת האו"ם להעניק את הנגב למדינה היהודית שבדרך. באותם ימים, החוק הבריטי אסר על היהודים להקים ישובים חדשים בארץ ישראל אך הייתה פרצה שנותרה מהחוק העותמאני, שאסרה להרוס מבנה מְקוֹרה בגג אלא מסיבות של בטיחות.

זה היה הרקע להכנות למבצע חשאי להקמת נקודות יישוב בנגב הצפוני. שמחה בלאס היה חבר בצוות התכנון החשאי של 11 קיבוצים חדשים. הוא עזר למקם אותם במקומות שהייתה בהם סבירות גבוהה להימצאות מי תהום או שהיו במרחק של הנחת צינור ממקור בזה.

הצינור המזרחי והמערבי שיוצאים מנירֿעם

השלב הראשון בתוכניתו של בלאס להשקיית הנגב היה קידוח בארות עמוקים. את הקידוחים הראשונים הוא בחר לבצע באזור גבר־עם וניר־עם, שם הערוץ שימצאו מים. בלאס צדק. נמצאו שם מים בשפע אך עדיין הייתה בעיה כי דרושים קווי הולכה למים ל־11 נקודות יישוב. בנוסף לזמן ולמאמץ הכרוכים בביצוע, צינורות ומשאבות היו במחסור בימי המלחמה וגם במהלך מאמצי השיקום שאחריה.

אלא שבלאס צפה מראש את המחסור וקיים בחשאי סידורים לרכישת משלוח צינורות פלדה ממקור מפתיע. במהלך המלחמה בלונדון, פרצו שריפות תכופות בעקבות ההפצצות הגרמניות ("הבליץ"). אלו חייבו הנחת צנרת ייעודית לכיבויי הדלקות. בתום המלחמה הצנרת המקבילה הפכה מיותרת ובלאס דאג בחשאי לרכוש את כולה.

קידוח מים בניר־עם,
1946

פריצת מים מהקידוח הראשון
בניר־עם, 1944

קו המים
הראשון לנגב
ארכיון מקורות, 1947

עלות צינורות הפלדה הייתה עצומה, אך עבור הנהגת היישוב ובעיקר עבור בן גוריון כל הוצאה הייתה כדאית ולכן זכה קו צינור המים הראשון שהונח בנגב לכינוי "צינור השמפניה".

המבצע החשאי להקמת 11 קיבוצים בנגב הצפוני

יום הכיפורים תש"ז, 1946, לא היה רק יום של תפילה עבור מי שהשלימו את ההכנות למבצע הקמת אחד עשר נקודות יישוב בצפון הנגב. עם רדת החשיכה, אחת עשרה שיירות החלו לנוע. עד שעלה הבוקר הקימה כל קבוצה מבנה אחד לפחות מקוֹרֶה בגג.

שיירת משאיות

אברהם אדן, ממייסדי קיבוץ נירים, הוביל את השיירה לנירים בישיבה על שקי המשא בטנדר הראשון בדרך אל היתדות שתקעו ביעד מבעוד מועד. אלא שרכבי המשא שקעו בחולות במעלה הגבעה והתמרונים קדימה ואחורה לא הועילו.

תצלום אוויר,
נירים 1946

בלית ברירה, הישוב הוקם במקום שבו שקע הרכב, לפחות באופן זמני. המתיישבים לא נתקלו בהתנגדות. הבריטים לא התעוררו. זה היה בוקר יום ראשון שבו נהגו החיילים הבריטים לקום מאוחר אחרי שתיית אלכוהול במוצ"ש. כל שיירה הביאה עימה מיכל מים. הם יכלו לקוות שמשאיות מים יבטיחו אספקת מים לצורכי יומיום אבל גידולי שדה לא ישרדו ללא השקיה, מה שהכרחי כדי לבסס את תביעת היישוב היהודי על המדבר.

"צינור השמפניה" והמאבק על חלוקת הארץ

שבועות לאחר העלייה לקרקע, בשלהי 1946 אישרו הנהלת הסוכנות והנהלת קרן קימת לישראל את ההצעה של חברת מקורות להזרמת מים מניר-עם לישובים עבריים בשטחי הנגב. לבריטים הוגשה בקשת היתר להנחת הצינורות לאחר מתן התחייבות לספק מי שתיה לבדווים ולערבים שלאורך הצינור. במקביל הוחל משא ומתן עם הבדווים על זכויות מעבר בשטחים שהם יושבים עליהם תמורת מים. מטעמי זהירות הגישה הסוכנות היהודית לבריטים בקשה להניח קו אחד בלבד, הקו המזרחי שיוצא מהקידוח בניר־עם אל היישובים הוותיקים יותר: משמר הנגב, חצרים ועוד.

ברז מים, נירים, 1947
צילום: זולטן קלוגר

חברי נירים, 1947
צילום: זולטן קלוגר

להנחת הקו המערבי שיוצא מניר־עם לכיוון בארי, אורים ונירים הסתכנו המתכננים בהגשת בקשה להיתר תוך כדי הנחתו, בתקווה שיגיע. הביצוע היה מפעל משולב של "מקורות", "קרן קימת לישראל", "סולל בונה" וחברת החשמל. תוך כדי העבודה התנגדו גורמים ערבים להנחת הצינורות בטענה שהיהודים מניחים אותם בקרקע ערבית. הבריטים הפסיקו את העבודה, עד שלאחר משא ומתן הסכימו להמשכה בתנאי שהצינורות יונחו לאורך דרכים ממשלתיות או באדמה יהודית.

רק אז, העבודה חודשה. תוך מספר חודשים, באפריל 1947, החלה הזרמת המים בצינור. יישובי הנגב החלו לקבל מים מהקו החדש של "מקורות".

מימין:
שמחה בלאס (בחולצה לבנה) בהנחת קו המים בניר עם, 1946
ארכיון ניר-עם, פיקיוויקי

מבנים לעובדים בהנחת הצינור, 1947

באוקטובר 1947 מדווחים אשכול וספיר להנהלת הסוכנות, שהשלב הראשון של תוכנית השקיית הנגב הסתיים והוא מאפשר השקיית שטח של עד 30 דונם לכל משק. המאמץ הנמרץ לסיום העבודות ולהזרמת המים ב"צינור השמפניה" הייתה הגעתה לארץ של ועדת מומחים מטעם האו"ם (אונסקו"פ) במטרה לבדוק כיצד לחלק את הארץ. הנהגת היישוב הייתה נחושה שהנגב יהיה חלק מהמדינה היהודית. הבריטים טענו מנגד בפני המשלחת של האו"ם כי הנגב לא יוכל לקיים את ניצולי השואה הרבים, ששהו באותו זמן במחנות העקורים באירופה, בגלל מחסור במים.

מניחים חלקי קו בקוטר גדול
בתוואי הקרקע, 1947

למעלה ומשמאל:
הנחת קו המים הראשון,
1947

הנהגת היישוב בחרה במהנדס המים שמחה בלאס לערער על ההשקפה הבריטית. בלאס הציג בפני הוועדה את תוכנית שלושת השלבים שתכנן: **שלב א'** – שכבר בוצע – הולכת מים מקידוח בניר־עם ל־11 נקודות התיישבות. **שלב ב'** – הולכת מי הירקון לנגב, **ושלב ג'** – העברת מים מצפון הארץ לדרומה. למרות הנועזות הדמיונית של שני השלבים האחרונים, בלאס שכנע את חוקרי האו"ם. חברי הוועדה קיבלו את האומדנים שלו. אבל לא הסתפקו בכך וביקרו בנגב בקיץ 1947 כדי לראות בעיניהם את צינור המים. במהלך הביקור אמר אחד מחברי הוועדה למארחו "צינור המים הזה ייתן לכם את הנגב". צינור המים על שתי זרועותיו לא רק תרם להחלטת החלוקה אלא שכעבור חודשים היה גם עורק חיים ליישובי הנגב במלחמת העצמאות.

חברי ניר־עם מקבלים את
ועדת אונסקו"פ, 1947

קיבוץ נירים
בשנים הראשונות

שתילה בקיבוץ אורים
צילום: זולטן קלוגר, 1947

כשהחלה הזרמת המים בצינור, כתב נתן אלתרמן ב"טור השביעי", בעיתון "דבר", 9 במאי 1947, את **"קונצ'רטו לצינור"**:

לא פעם נחלקו דעות חכם ופתי
את ההיסטוריה מי עושה? למי יתרון?
אחד מבריז: עושים אותה הקבינטים!
שני שר: הפקידות! שלישי טוען – ההון!
אחד סח: הנשיא! אחד סח: הסנטור!
נכון, אף יתכן כי עד לסוף דבר
יוברר עוד שאותה עשה האינסטלטור
אשר כיוון צינור עם ברז למדבר.

ברז מים לצריפי מגורים בקיבוץ בארי

לוי אשכול ופנחס ספיר הוסיפו לקדם מפעלי מים "פנטסטיים" ובלאס המשיך להיות מהנדס המים הבולט ביותר ביישוב היהודי. במלחמת העצמאות תכנן בלאס את "מפעל השילוח", שסיפק מים לירושלים הנצורה בתוואי "דרך בורמה" והציל אותה מצמא, בעזרת צינורות שרכש בארה"ב ב־1945 ללא אישור הסובנות. לאחר קום המדינה הוא הקים את ה"ועד לתכנון מפעל המים הארצי". ב־1955 חנך הנשיא בן צבי את קו ירקון־נגב שיזם בלאס. ב־1956 אישר בלאס את תוכנית המוביל הארצי שהגה. ובגיל מבוגר, בתחילת שנות 1960, המציא יחד עם בנו את שיטת ההשקיה בטפטוף וייסד עם קיבוץ "חצרים" את חברת "נטפים", שזכתה להצלחה עולמית.

חנוכת קו ירקון־נגב, שמחה בלאס משמאל לנשיא בן צבי, 1955

האיש שהגה את רעיון המוביל הארצי

מהנדס המים שמחה בלאס נפטר בגיל 84

מאת אברהם דישון,
כתב "ידיעות אחרונות"

עם מותו של המהנדס שמחה בלאס, נעלמה מן הזירה הישראלי דמות נוספת, שהייתה קשורה כמשך עשרות שנים בביהוה משק המים. ייתכן כי לא היה מידוה מים, שכן לא היה מעורב בהתהילתו ועד ל-בנייתה גיוו־החיים החדשה.

שמחה בלאס נולד בהרשה בשנת 1898 וסיים שם את לימודיו כמהנדס אזרחי, תוך התמחות בנושאי מים. מאז עלייתו ארצה ב־1927 עסק ב-תחום זה, בלהט רב.

המוביל הארצי היה כיום עם הבר. אבל, רק הוותיקים זוכרים, כי אבי הרעיון של הזרמת מי הירדן לנגב היה שמחה בלאס, שהחל ב-עבודה בשנת 1953, למרות מחאות הסורים נגד הטיית מי הירדן. מזה שנה ואיומים לא הרתיעו את האיש, אשר הציב לעצמו מטרה אחת: יותר מים לישראל.

וזאו רק המוביל, ידו של בלאס היתה בכל. שמו נקשר באמצעי ה-ריה שונים. עין כרם והתירוהם: קישון, איכון, באגמים ניסיוניים בנגב, ובמיפעלי המים של הגליל העליון ושמק־יזרע-אל.

בשנים 1930—1948 היה שמחה בלאס מתכנן מים עצמאי ומהנדס ראשי של חברת "מקורות". בין ה-שנים 1948 ו־1952 שימש כמנהל המחלקה הראשון של אגף המים, אשר פעל במסגרת משרד החקלאות. בשנים 1952—1956 שימש כמנהל כללי של "תהיל (תיכנון המים לישראל); ו-התפטר מתפקידו בטריקת דלת, ל-אחר שהוחלט למסיר את ביצוע

שמחה בלאס

עבודה המוביל הארצי ל"מקורות". אך ה"א לא נפרד ממשק המים והמשיך לפתחו ולשכללו בדרך עצ-מאית. הוא היה גם הראשון אשר פיתח את הרעיון ההנדסיה בטיפטוף עזכה בהכנסיו בינלאומי.

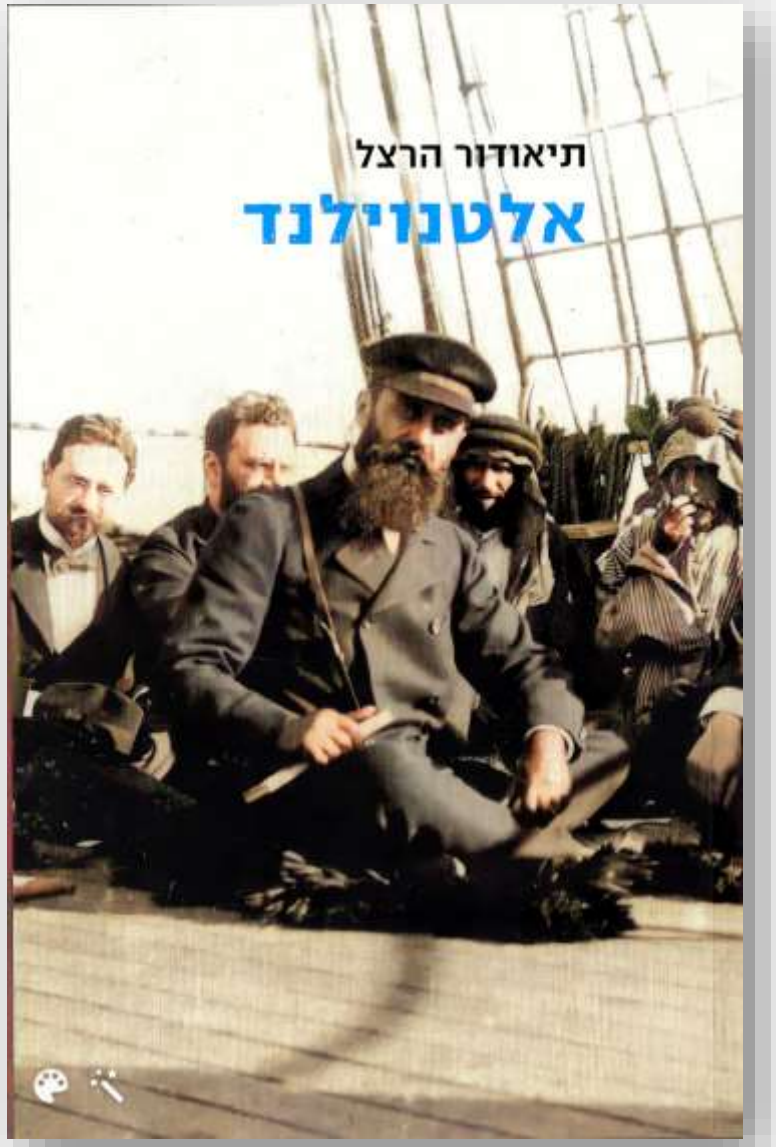
לוי אשכול המנוח אמר עליו פעם: "מגיע לו פרס הראשונים. הוא שהביא בנו רוח־תקומה. הוא שהביא אותנו להכרה היסודות ה-טכנולוגיים לפיתוח משק־השקיה מודרני. בלאס הסיד את התכנון מעיונים, ואיפשר לנו לראות דברים שלא ידענו לראותם. שנים על שנים ישבנו ליד הכנרת, הירדן והחרמון, ולא תפסנו את מטמון המים".

היתה זו, אולי, ההערכה היפה ב-יותר לפעילותו של האיש, שהקדיש לעיקרו השבעים.

ידיעה על מותו של שמחה בלאס, "ידיעות אחרונות", 1982

הרצל חזה את חשיבותם של מהנדסי מים למפעל הציוני אך הפריז בציפייתו שאלו יזכו להערכה ראויה כ"גיבורים".

רחוב קטן בתל אביב, בסמוך לבניין הנהלת מקורות, נקרא על שמו של שמחה בלאס.

כריכת הספר "אלטנוילנד",
הוצאת "בבל"

מקורות:

- תיאודור הרצל, **אלטנוילנד**, 1902, ספר רביעי (פסח), פרק שישי
- מרדכי נאור, **"קונצ'רטו לצינור מס' 1, הרעיון, התכנון והביצוע של צינור המים הראשון לנגב, 1947"** בתוך: מרדכי נאור, עורך, **יישוב הנגב, 1900–1960**: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים, יד יצחק בן־צבי, 1985
- סת' סיגל, **המאבק על כל טיפה**, תרגום לעברית בהוצאת ספרים סלע־מאיר בע"מ, אשקלון, 2016.
- שמחה בלאס, **מי מריבה ומעש – הסיפור המרתק והמסעיר של המים בישראל החדשה**, רמת גן, מסדה, 1973
- דר' אסף זלצר, **משולחן השרטוט אל במת הטקס**, אתר הארכיון הציוני
- **"לפזר פניני אורה" אוצרות חדשה למוזיאון המים בניר־עם**, שרון אמבר, 2018
- מיכאל יעקובסון: **סקירה אדריכלית היסטורית על חדרי האוכל התאומים בנירים ואורים**, באתר "חלון אחורי", 2 בפברואר 2016
- דף הבית של קיבוץ נירים

מקורות לתמונות:

- הארכיון הציוני, אוסף קרן היסוד, אוסף יחיעם וייץ
- אוסף התצלומים, לשכת העיתונות הממשלתית (לע"מ)
- ארכיון חברת מקורות
- פיקיוויקי
- ארכיון קיבוץ ניר־עם
- התמונות עברו תהליך של צביעה בתוכנה של **MyHeritage**

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח–2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [12/2023]

תחקיר וכתיבה: סיגל לנדסברג

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת